

terpretirati vire, prevzema besednjak iz hladne vojne in deloma celo gledanja avtorjev, ki mejijo na revizionizem. Tak primer najdemo pri opisu dogajanj na libuškem polju (avtorica govori o pliberškem) maja 1945 oziroma izročitvi Hrvatov, Srbov in Slovencev s strani britanske armade Jugoslaviji (in Kozakov Sovjetski zvezi) (str. 54-56). Bralec se lahko sprašuje, zakaj atributi "sovražni Titu" oziroma "protikomunistični" služijo kot utemeljitev za preganjanje Hrvatov in Slovencev s strani povojne Jugoslavije, ne navaja pa se njihova poprejšnja kolaboracija z Nemci oziroma njihova afiniteta do fašizma (str. 57).

Na drugi strani Stieberjeva spet ugovarja v številnih primerih tako imenovanemu koroškemu "mainstreamu" in razkriva nekaj mitov. Tako na primer pravi, da je iniciativa za etabliranje in uveljavitev dvojezičnega pouka na dvojezičnem ozemlju povsem jasno izhajala s strani provizorične koroške deželne vlade (str. 304-306) in da ta šolska oblika ni bila, kot se to pogosto trdi, izsiljena s strani Britancev.

Kljub izraženi kritiki knjiga nudi brez dvoma zanimivo branje, ki vedeželjnemu bralcu ponuja vrsto novih pogledov na povojni čas in ga obenem vzpodbuja k nadaljnjim razmišljanjem.

Brigitte Entner

Hellwig Valentin, Der Sonderfall. Kärntner Zeitgeschichte 1918-2004. Hermagors, Klagenfurt = Mohorjeva založba, Celovec 2005, 358 strani (ilustrirano).

Po številnih razpravah in obsežni monografiji (Nationalismus oder Internationalismus? Arbeiterschaft und nationale Frage mit besonderer Berücksichtigung Kärntens 1918-1934. Celovec: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2000, 480 strani), v katerih je obravnaval predvsem zgodovino delavstva, socialne demokracije in dogajanj v letih 1918 do 1920, je Hellwig Valentin pri Mohorjevi založbi v Celovcu izdal novejšo zgodovino Koroške. Namenja jo širšemu krogu za zgodovino zainteresiranih bralcev. V tekstu ne navaja opomb, ki so sicer običajne v znanstvenih objavah, pač pa na koncu nudi obširen seznam strokovne literature. Med navedbami manjka nekaj monografij in razprav, ki bi avtorja pri tej novi razpravi lahko "obvarovale" nekaterih napačnih sklepov. Navaja tudi arhive, ki hranijo vire o koroški zgodovini, prav tako tiskane vire in tisk, kar vse je uporabljal pri pisanju obsežne in s številnimi fotografijami opremljene knjige. Hellwig Valentin, ki se je habilitiral na graški univerzi in tam poleg svoje službe pri koroški deželni vladi tudi predava, se gotovo uvršča med dobre poznavalce novejše koroške zgodovine.

Avtor se ne omejuje na politično zgodovino. V posebnih podpoglavjih vključuje veliko informacij s področja gospodarskega razvoja dežele in s tem socialnega prestrukturiranja njenega prebivalstva iz prevladujočega agrarnega v razvejano in modernizirano postindustrijsko družbo. Poleg tega najdemo osnovne informacije o kulturnem dogajanju, o športu in Cerkvi. Knjiga je razdeljena na tri časovna obdobja, ki jih razčlenjujejo številni podnaslovi. Poglavja imajo enotno strukturo z različnimi poudarki v posameznih obdobjih. Obširno je prikazan politični razvoj z veliko pozornostjo na "koroškem vprašanju", sledi opis gospodarskega in socialnega razvoja, poglavja pa zaključuje s prerezom dogajanja na literarnem, umetnostnem,

cerkvenem in športnem področju. V bistvu se avtor te razdelitve drži tudi v drugem poglavju, ki zajema čas nacistične diktature. Seveda pa tukaj o nekem razvejanem in strankarskem življenju ni govora. Prisila pa je segala tudi na gospodarsko področje in ljudje vklenjala v ozke okvire tudi na drugih sektorjih.

V uvodu Valentin našteva fenomene, zaradi katerih meni, da je Koroška "izjemen primer". Verjetno bi našli za vsako avstrijsko zvezno deželo podobne izjemne kriterije. V celoti Koroška daje sliko povsem navadne province, če izvzamemo tako imenovano "koroško vprašanje", torej prisotnost slovenske etnične skupine v deželi. Med posebnostmi avtor v uvodu ne omenja "zunanjepolitičnih ambicij" nekaterih povojnih političnih akterjev na Koroškem, čeprav potem o njih precej obsežno piše. Podobne ambicije so občasno razvijali tudi politični funkcionarji drugih zveznih dežel. Inovativnost koroških je bila ta, da so pri tem prvotno sodelovali koroški Slovenci - lahko bi celo trdili, da so bili njihovi soinicatorji - in da so uspešne oblike sodelovanja potekale med različnimi družbenimi sistemi. V prvi polovici petdesetih let 20. stoletja so vidna celo prizadevanja, da bi s pomočjo koroških Slovencev pridobili slovensko oziroma jugoslovansko Socialistično zvezo delovnega ljudstva za tesnejše politično sodelovanje. Vendar so viri, ki bi bolje osvetlili te poskuse in reakcije nagovorjenih, nedostopni.

Pri opisu gospodarskega in socialnega razvoja dežele bo tudi zgodovinsko zainteresiran bralec ob obilici podatkov kmalu obupal. Ta podpoglavja spominjajo na statistične letopise. Na tem mestu bi bilo bolje, če bi bil avtor ponudil diagrame, tabele in statistike. Na drugi strani pa so zelo zanimive primerjave z ekonomskim razvojem države predvsem po letu 1945, ki govorijo o zaostajanju dežele, čeprav je napravila velik razvoj. Druge avstrijske zvezne dežele so bile glede gospodarskega razvoja še uspešnejše. Gospodarske značilnosti v letih po prvi vojni vse do "anšlusa" so predvsem porast brezposelnosti, propad večjih in velikih industrijskih podjetij s področja rudarstva in železopredelovalne industrije. Za še vselej prevladujoče kmečko prebivalstvo pa je bil usoden postopni propad lesne industrije in žagarstva, ki pa je imelo bolj značilnosti obrti. Tudi tujski promet je zaostajal in z znanimi ukrepi nemškega rajha leta 1934 domala popolnoma zamrl. Država je skušala z različnimi potezami poživiti gospodarstvo. Med temi je bila gradnja ceste čez Visoke Ture. V času nacistične diktature je bilo gospodarstvo popolnoma pod kuratelo vojnih naporov. Tudi gradnja prvih dravskih elektrarn je potekala v tem smislu.

Hellwig Valentin pod pojmom "koroško vprašanje" variira, subsumira različna dogajanja. Ne uporablja ga v smislu slovenskega zgodovinopisja, ki ga povezuje s politično orientacijo slovensko govorečega dela koroškega prebivalstva in ki ga ne "transplantira" v čase pred letom 1848.

Avtor ponuja zanimiva razmišljanja o odnosu socialne demokracije do koroških Slovencev. Prvi so se uspešno borili za družbeno in politično emancipacijo vse do "prevzema" oblasti, drugi so pri svojih prizadevanjih za nacionalno emancipacijo vse premalo upoštevali, da jo je mogoče doseči le s pomočjo družbene in socialne.

V delu Hellwiga Valentina najdemo nekaj preseženih trditev, ki se nanašajo na preteklost koroških Slovencev. Omenim naj ponovno trditev, da je slovensko narodno gibanje bilo vnešeno v deželo od zunaj (že *Josip Apih* je v 19. stoletju opozoril na koroški delež pri snovanju slovenskega narodnega programa, v zadnjih letih o tem ni pisal le *Janko Pleterški* temveč tudi *Stane Granda* in izšel je zbornik o Matiju Majerju-Ziljskemu in še bi lahko naštevali), da je slovenski zastopnik v okviru

pogajanj za kulturno avtonomijo odklonil vpis v kataster - Slovenci so se temu sicer dolgo upirali, potem pa na tako zahtevo pristali. Nadaljnji tak problem je odnos dela slovenskega vodstva do stanovske države. Drži, da so bili nekateri narodni voditelji navdušeni nad ideološkim sozvočjem z režimom, potem pa tudi temeljito razočarani, ker niso nič dosegli in se je položaj koroških Slovencev poslabšal, kar je zelo nazorno nakazal leta 1937 že *Valentin Podgorc* (*Die Kärntner Slowenen in Vergangenheit und Gegenwart. Grundsätzliches zur Minderheitenfrage*), kronska priča dobrega odnosa koroških Slovencev do režima, v zadnji konsekvenci pa tudi najostrejši njegov kritik. Duhovniki so med koroškimi Slovenci dejansko bili vsestransko delavni, vendar avtor njihovo vlogo mestoma precenjuje, predvsem pa je treba ta angažma duhovščine postaviti v širši okvir katoliškega in pozneje krščansko-socialnega gibanja v Avstriji in s tem permanentne akomodacije političnega katolicizma. Slovenski duhovniki v tem pogledu niso bili nekaj izjemnega, temveč del sistema. Tudi duhovniki iz vrst večinskega prebivalstva so bili družbeno aktivni. Vsi skupaj pa predvsem na željo in do konca leta 1933 z dovoljenjem vodstva Cerkev v Avstriji, ki je branila in hotela ohraniti svoje družbene pozicije. Kakšno vlogo je Cerkev pri tem pripisovala jeziku, je drugo vprašanje. Koroški Slovenci so se v drugi polovici 19. stoletja politično poskušali organizirati na dveh ideoloških osnovah. Konservativni del je poskušal najti na osnovi katoliške orientacije vse do leta 1890 skupno platformo s katoliško orientiranim nemškim prebivalstvom, del slovenskega prebivalstva pa se je skušal po taborih organizirati na nacionalni, slovensko narodni osnovi. V politični borbi socialni demokrati nikakor niso bili edini, ki bi bili uporabljali pri svojih agitacijah in svojem delu slovenščino, kot to meni Valentin. To so počenjali vsi drugi - tudi najbolj nemško nacionalni in leta 1938 tudi nacisti (prevod izjave avstrijskih škofov glede glasovanja 10. aprila 1938 v slovenščino). Politično organiziranje prebivalstva po družtvih v začetku sedemdesetih let 19. stoletja mimo deloma celo deklarirane enakopravnosti rabe slovenščine na južnem Koroškem sploh ni moglo potekati. Stranke so izdajale svoje letake in drug agitacijski material v slovenščini, kar so prakticirale še po drugi svetovni vojni. To dokazujejo primeri tako pri ljudski kot socialistični stranki, da o komunistični niti ne govorimo. Posamezni, tudi od slovensko govorečega prebivalstva cenjeni socialdemokratski funkcionarji Prve (Simon Gaggl) in Druge avstrijske republike (Ferdinand Wedenig) so slovenščino stalno uporabljali.

Ugotovitev, da so bili Korošci "republikanci prve ure", je relativna. Po zlomu monarhije to ni bila posebna odlika. Glede plebiscita leta 1920 avtor meni, da je bil rezultat diplomatskih prizadevanj in mejnih bojev. Zanimive so avtorjeve strnjene misli o mestu in vlogi koroške socialne demokracije v prelomnem času vse do propada demokratičnega sistema v Avstriji leta 1934 (1933) in navezave po drugi vojni na usmeritev stranke v nacionalnem vprašanju na osnovna izhodišča Prve avstrijske republike. Pravi, da je Volkswehr nosila glavno težo bojev in da navdušenje koroškega prebivalstva, da bi aktivno sodelovalo v bojih, ni bilo posebej izrazito. Dediščine pa so se potem po Valentinu polastile meščanske stranke in Heimatschutz, ki je v prvih poblebiscitnih letih teroriziral zlasti koroške Slovence in njihova zborovanja ter prireditve, kmalu pa svojo "dejavnost" razširil še na socialne demokrate. Ti so bili potem le še neke vrste lišp ob oktobrskih prireditvah, dokler se od njih niso za nekaj let ločili, potem pa leta 1930 - ob desetletnici plebiscita - v enem samem zamahu vse nadomestili, kot ugotavlja avtor. V spominski prireditvi

leta 1930 vidi osnovni vzorec za vse jubilejne prireditve ob 10. oktobru v naslednjih desetletjih. Nemškonacionalni in meščanski tabor si je znal uspeh plebiscita prilastiti. Valentin tematizira tudi slovesne obljube slovenskemu prebivalstvu z dne 28. septembra 1920, ne omenja pa, da se je dežela glede njih zavezala tudi pred mednarodno zavezniško plebiscitno komisijo in jih pozneje (konkretno leta 1930) verbalno obnovila. Enoten nastop meščanskih strank na deželnozborskih volitvah leta 1923 Valentin ocenjuje, v primerjavi s celotno državo, kot zakasneli "meščanski blok". V oceni hajmatbunda se ne razlikuje od drugih kritičnih zgodovinarjev.

Glede formiranja strank poseže avtor v devetnajsto stoletje in prepričljivo prikazuje kriterije, ki so za stalno vplivali na povezovanje in sodelovanje nemških nacionalnih strank in socialdemokratske. Kot tri glavne kriterije izpostavi soglasje med njimi na področju šolske in kulturne politike in dosledno odklanjanje političnega katolicizma. Tako je tudi za socialne demokrate postalo nemštvo izraz napredka, slovenstvo pa sinonim za nazadnjaštvo. Kritično se nadalje sooča z antisemitizmom in antiklerikalizmom med vodilnimi socialdemokrati, kar vse da je pozneje številnim socialnim demokratom olajševalo prehod v vrste najprej ilegalne in potem vladajoče nacistične stranke. Socialni demokrati so proti "hujskaškimi duhovnikom" verbalno nastopali v enaki obliki kot nacisti, meni Valentin. Seveda pa je treba pripomniti, da so nacisti, ko so prišli na oblast, s temi tudi pospravili. Moč socialnih demokratov na slovenskem, oziroma jezikovno mešanem področju vidi predvsem v velikem številu kmečkih poslov in v posebnem dednem pravu, na kar je v svoji študiji *Narodna in politična zavest na Koroškem* opozoril tudi Janko Pleterški. Ne omenja pa propada fužinarstva in železopredelovalne industrije in z njim povezanega vračanja dela industrijskega delavstva v agrarni sektor in s tem vnašanja socialističnih oziroma socialdemokratskih idej med kmečko prebivalstvo. Meni, da je socialna demokracija od vsega začetka nagovarjala kmečki proletariat in postala zbirališče narodnih asimilantov. Kratko se ustavlja tudi pri funkcionski strukturi socialne demokracije. Prav z delom teh funkcionarjev sta bila svoj permanentni boj *Mir* in pozneje *Koroški Slovenec*. Za oba lista je bil August Neutzler paradni primer korumpiranega in proti delavskim interesom usmerjenega funkcionarja. *Koroški Slovenec* borovelskim socialnim demokratom z Neutzlerjem na čelu nikoli ni pozabil ravnanja z zavednimi slovenskimi delavci po plebiscitu. Zelo natančno Hellwig Valentin prikazuje za obe demokratični obdobji razmerje moči političnih strank v deželnem parlamentu in s tem možnosti pa tudi odgovornosti za napredek in razvoj dežele na vseh področjih družbenega življenja. Volitve leta 1930 pomenijo zanj premik na desno ne le zaradi dveh mandatov nacistične stranke. Upravičeno opozarja, da *Koroška slovenska stranka* oziroma *Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem* nista našla stika z delavstvom, da nista razvila čuta za socialna vprašanja. Ne moremo pa soglašati z avtorjevim mnenjem, da bi bila stranka ali organizacija v Prvi avstrijski republiki delila z nemškimi nacionalci krščanskega temeljnega prepričanja ali soglašala v načelnem poudarjanju nacionalnega elementa. Takim domnevam manjka osnova in prav ob volitvah 1923 in 1927 se je *Koroški Slovenec*, seveda iz pozicije nemoči, naravnost zaničevalno posmehoval volilnim koalicijam na strani nemških meščanskih strank. Zmotno je mnenje, da bi bili Slovenci v stanovskem deželnem zboru imeli kdajkoli tri mandate. Prvič, deželni parlament ni imel posebne teže, bil je, kot Valentin sam ugotavlja, le posvetovalni organ, drugič, ni bil imenovan po narodnostih, temveč je imel stanovski

značaj s posebno vlogo Cerkve v šolskih zadevah in zadevah mladinske vzgoje. Rudolf Blüml je bil sicer Slovenec, v stanovskem deželnem zboru pa je zastopal interese Cerkve in Slovenci so se zelo trudili, da bi spravili v ta posvetovalni gremij svojega človeka, ki bi tam zastopal slovenske kulturne interese. Valentin analizira porast nacionalnih socialistov in meni, da je vsaj na Koroškem bil nacistični puč leta 1934 neke vrste uvertura v marec 1938.

Uvertura se je spremenila marca 1938 v dobesedno krvavo realnost. Glasovanje 10. aprila 1938 je bila navadna politična farsa ob vsem dejanskem histeričnem navdušenju velikega dela koroškega prebivalstva za firerja in nacistično Nemčijo. Avtor navaja število občin, ki so si izborile naslov "firerjeve", govori o 412 glasovih proti in 326 neveljavnih. Histerija in načrtna agitacija tistih dni je tak rezultat gotovo omogočila, vendar bi morali zvedeti nekaj o tistih, ki so bili pri glasovanju izključeni, nadalje o tistih nasprotnikih novega režima, ki so že bili "na varnem" in še o čem. Koroška je imela po Valentinu glede na procentni delež prebivalstva v državi najvišji odstotek ilegalnih nacistov in najvišji delež esesovcev med vsemi gaudi. Avstrijski tedaj seveda niso bili. Nacistični režim je protislovensko politiko dosledno nadaljeval, vendar je nikakor ni začel, kot bi bilo mogoče interpretirati Valentinova razmišljanja. Z začetkom novega šolskega leta je ukinil zadnje ostanke utrakvističnega šolstva, z njegovim sistematičnim rušenjem pa so začele koroške oblasti že v demokratični republiki takoj po plebiscitu in nadaljevale pod okriljem stanovske države, kot je to dokumentiral Ernst Dlaska, vodilni človek Koroškega deželnega šolskega sveta. O zadržanju koroških Slovencev v tistih usodnih dneh je povedal svoje *Teodor Domej*, ki je posebej izpostavil veliko razliko med navdušenim večinskim prebivalstvom in precej indiferentnim zavednim slovenskim. V tistih dneh pričakovati od pripadnikov slovenske manjšine pogumnih korakov in dejanj, je iluzorno. Hoteli so preživeti in prav na nikogar se ne bi bili mogli nasloniti. Bili so prav socialni demokrati, ki so Francu Petku in Jožku Tischlerju po vojni očitali neke vrste kolaboracijo z nacizmom, ker sta se marca, aprila in maja 1938 srečala z nekaterimi nacističnimi mogočneži v deželi in na Dunaju. O Karlu Rennerju in Ferdinandu Wedenigu so tedaj socialni demokrati utemeljeno raje molčali. Renner se je svojega zadržanja v vprašanju "anšlusa" pred Sovjeti po vojni zelo kesal. Če se je nemški rajh po marcu 1938 pri svojem ravnanju proti koroškim Slovencem oziral iz znanih razlogov na Jugoslavijo, potem moramo take "zunanjepolitične ozire" priznati tudi kraljevini Jugoslaviji, ki je dobila na svoji severni meji mogočno, predvsem pa imperialistično razpoloženo sosedo. Ni se mogla zavzeti za manjšino na Koroškem, kot so pod diktatom vojne nevarnosti zaenkrat klonili v Münchnu vse bolj glasni nasprotniki nacistične Nemčije. Ti aspekti so v knjigi zanemarjeni.

O okupaciji, delitvi in okupacijski upravi slovenskega etničnega ozemlja kot je predstavljeno v knjigi, bi lahko marsikaj pripomnili. Gaulajter Friedrich Rainer prebivalstvu tega ozemlja prav v ničemer ni popuščal. Bil je njegov diktatorski in nasilni vladar. To so občutili tudi delavci v "starem gauu", številni prisilni delavci in delavke v kmetijstvu in v industriji in vsi vojni ujetniki. Ta temna stran koroške zgodovine še ni dorečena. Odpor koroških Slovencev je imel osnovo v vseslovenskem in sicer prav v zaporedju, ki ga Hellwig Valentin tako odlično zazna, ko pravi, da je imel vojaške, politične in teritorialne cilje. To je bilo dejansko zaporedje Temeljnih točk *Osvobodilne fronte*. Seveda je treba ceniti vsak individualni odpor proti nacizmu od prvega dne "anšlusa" naprej. Ta je tudi na Koroškem med većin-

skim prebivalstvom prerasel v organiziran, pa čeprav je ostajal po razsežnosti majhen. Avtor poroča, da so nasprotniki nacističnega režima vzdrževali od februarja 1945 naprej radijsko zvezo z Rimom in Londonom. Ne govori o "samoosvoboditvi", temveč opisuje "prevzem oblasti" po predvojnih demokratičnih strankah iz rok Meinarda Natmešniga, kot je dokumentirano potekal. Da so akterji pri tem nekaj tvegali, je jasno. Gaulajter Friedrich Rainer je krvavo vladal do zadnjih dni pred kapitulacijo, sicer bi ostalo pri življenju nekaj slovenskih upornikov, na primer Majda Vrhovnik.

Zadnje poglavje knjige, ki zajema celotno obdobje po drugi svetovni vojni, je najboljše. Avtor se sooča s problematiko poimenovanja in sledi temeljnemu delu *Geralda Stourzha (Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945-1955. Wien: Böhlau 1998)*. Leta 1945 do 1955 naslavlja z naslovom "Od osvoboditve do svobode" in se s tem prijetno opredeljuje od tistih, ki v letu 1945 vidijo poraz in popoln zlom ter okupacijo po zavezniških silah. S problematiko koroških Slovencev se avtor v tem delu razprave ukvarja kar v več podpoglavjih, tudi pri vprašanih, ki niso neposredno ali izključno manjšinska. Tako govori najprej o "nacionalnem vprašanju", potem o "koroškem vprašanju", sledi podpoglavje o "vprašanju narodnih skupnosti" in pri tem podnaslovu vztraja tudi pri zadnjem večjem sklopu obravnave zgodovine koroških Slovencev. Iz tega in obravnavanja slovenskih vidikov tudi v drugih podpoglavjih, bi lahko sklepali, da je koroška deželna zgodovina pač tista, ki upošteva oba etnična elementa v deželi in se skuša soočiti s problematiko obeh, ne glede na to, ali je bila konfrontativna ali konsensualna. Vsebinsko glede manjšinske problematike, jugoslovanskih teritorialnih zahtev, razvoja znotraj narodne skupnosti, novembrskih volitev 1945, nastanka sedmega člana in njegovega izvajanja ali neizvajanja ne prinaša novosti. To velja tudi za politične stranke. Seveda velja reči, da so le socialisti lahko navezali na čas Prve avstrijske republike, ljudska stranka je nastala iz različnih meščanskih taborov predvojnega časa, komunisti so se kot stranka, zastopana v deželnem zboru, pojavili šele po vojni. Do obnovitve nemškega nacionalnega tabora pa je prišlo šele pri volitvah leta 1949. Ta tabor je nagovarjal zlasti bivše nacistične in v deželi in v državi pri teh volitvah dosegel pomembne uspehe. Zanimivo je, da Hellwig Valentin izrecno poudarja veliko vlogo, ki jo je v povojni politiki na Koroškem odigral energični Karl Newole, direktor Urada koroške deželne vlade. Njegov vpliv naj bi bil temeljil na pripadnosti prostozidarjem in tem so se prištevali tudi odločujoči častniki britanske armade, dejanski oblikovalci prvega povojnega dogajanja na Koroškem. O odnosu med koroškimi Slovenci in socialnimi demokrati načelno pravi: "Kot emancipacijsko gibanje je bila Socialistična stranka Avstrije naravni zaveznik nacionalne manjšine v deželi. Pripadniki narodne skupnosti, ki so hoteli napredovati, so našli v socialni demokraciji novo domovino - seveda za ceno odpovedi svoji slovenski-narodni identiteti - za katero je vladalo med socialnimi demokrati malo razumevanja. Da bi zavrnilo pravice slovensko mislečih tovarišev, se je rada posluževala - kot že v času habsburške monarhije - deklamatoričnega internacionalizma, ki je spretno prikrival nadvlado nemškega elementa. Na splošno se je koroška Socialistična stranka Avstrije držala svoje tradicionalne 'nemške' orientacije." Zanimiva je Valentinova ugotovitev, da je leta 1949 obstajala možnost nesocialističnega deželnega glavarja. Mesto naj bi zasedel Hans Steinacher, ki sta ga sprejeli ljudska stranka in Zveza neodvisnih, vendar centralno vods-

tvo ljudske stranke temu ni ugodilo. Socialisti so spremenili svojo taktiko in začeli v večji meri poudarjati svoje "koroštvo". Steinacher pa je igral pri volitvah 1953 pomembno vlogo in "pripomogel", da je prišlo do ostrih razhajanj in obračunov med Slovenci. *Demokratska fronta delovnega ljudstva* je v tej situaciji odločila in pozvala svoje pristaše, da volijo socialistično stranko. Reakcija te stranke je bila popolnoma enaka oni krščanskih socialcev v letu 1930. Na očitke iz meščanskega tabora, da se druži s slovenskimi komunisti-titovci, ni našla drugega odgovora, kot tega, da se jih ne more ubraniti. Te skupne poteze strank Valentin ne omenja. Preobrat v stranki na "nacionalne pozicije" oziroma "koroštvo" je po mnenju Hellwiga Valentina odigral svojo vlogo leta 1958, ko je deželni glavar Ferdinand Wedenig ukinitel obvezno dvojezično šolo. S tem obratom, tako ocenjuje, je stranka dalj časa vezala del nemškega nacionalnega volilnega potenciala nase. Določneje spregovori Valentin o vzponu in padcu Hansa Sime, ki je bil gotovo eden izmed velikih povojnih politikov koroških socialistov. Zanimive so v tej zvezi ugotovitve, kako je deželni glavar ravnal v zadevi dvojezične topografije. O svojem načrtu je obvestil vse - najprej seveda svojo stranko na deželni in zvezni ravni, potem ostale stranke po gremiju koroške deželne vlade, zastopnike Slovencev in brambovcev. Kljub temu se še danes veliko govori o Simovi samovolji v tej zadevi. Podporo je našel pri kanclerju Brunu Kreiskemu, ki ga je pa nato pustil na cedilu. Sime je trpel po svojem odstopu zaradi družbenega izključevanja s strani strankinih prijateljev in šele v poznih letih našel nekaj priznanja. Oblast je prevzel leta 1974 njegov tajnik Leopold Wagner, ki je socialdemokrate kljub absolutni večini ali prav zaradi nje, s svojimi najožjimi sodelavci zapeljal v krizo. Absolutna večina je odločujoče zavedla v tvegane podvige na gospodarskem področju in sinonim njihove gospodarske neprijetnosti je postala tovarna celuloze St. Magdalen pri Beljaku. Hellwig Valentin ne tematizira vprašanja druge osporavane tovarne celuloze, Rebrce, ki je prešla v roke slovenskega kapitala, kar nekaterim vodilnim socialistom ni bilo po volji. Proti angažmaju kapitala iz Jugoslavije je zagnal ostro gonjo koroški hajmatdinst, česar Valentin ne omenja. Wagnerjevo obdobje se je končalo z znanim atentatom, ki ni zaključil le njegove politične kariere, temveč posredno tudi prevlado socialdemokratov na deželni ravni.

Tudi za zadnje obdobje Hellwig Valentin nudi osnovne poteze razvoja strank, pri čemer ne prezre majhnih. Dominantnost socialdemokratov je trajala vse do leta 1989. Ljudska stranka je permanentno izgubljala na pomenu, dokler ni pristala na moči bivših krščanskih socialcev v Prvi avstrijski republiki. Kljub temu ji je uspelo, da je po Haiderjevem znanem reku o "pošteni zaposlitveni politiki Tretjega rajha", imenovala deželnega glavarja. Po zadnjih volitvah 2004 se je socialdemokratska stranka podredila svobodnjakom in odločilno pripomogla k temu, da je Jörg Haider spet postal deželni glavar. Povrnila se je k svojim osnovnim starim izhodiščem nemške orientiranosti ter sprožila s tem svojim korakom ostre interne konflikte.

Hellwig Valentin zaključuje knjigo s podpoglavjem o kulturnem življenju v deželi po letu 1945. Zajema vso širino področja in pri tem upošteva slovenski delež. Čeprav se dotika nekaterih kritičnih vprašanj, bralec dobi vtis, da je bilo to področje vseskozi zaznamovano z uspehi. To velja za "ljudsko kulturo", prek visoke do dejanskih dosežkov literature tja do znanosti s pomembnim korakom ustanovitve Univerze v Celovcu. Do odločilnega premika je prišlo že v času deželnega glavarja Hansa Sime. Ta pa je imel tudi veliko posluha za umetnost. Ko avtor govori o vlogi

Cerkva na Koroškem, omenja spremenjen odnos socialnih demokratov do nje in navaja izjavo strankinega predsednika Petra Ambrozyja, ki je leta 1989 menil, da naj bi Cerkev v družbenem življenju igrala "tudi politično" vlogo. Ob obilici tem je naravno, da so nekatere nakazane samo pregledno. To velja tudi za poglavje o medijih, kjer pa je dobrodošla informacija o posegu socialnih demokratov v avtonomnost redakcije lastnega glasila konec osemdesetih let.

Delo Hellwiga Valentina, redkim pomotam in nekaterim preseženim trditvam navkljub, daje spodbudo za možne nove poti v koroškem zgodovinopisju. Razprava je po svoji zasnovi in z upoštevanjem vseavstrijskega razvoja predvsem na gospodarskem področju socialna in družbena zgodovina dežele v zadnjem (kratkem) stoletju. Slovenski element se v njej ne pojavlja kot nekaj ekskluzivnega, posebnega, temveč je osnovni sestavni del avtorjevih razmišljanj.

Avguštin Malle

Gorazd Bajc, Iz nevidnega na plan : slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2002, 375 strani. (Knjižnica Annales 30).

Gorazd Bajc spada med najprodornejše slovenske zgodovinarje mlajše generacije. Kot pripadnik slovenske manjšine v Italiji v sebi združuje sintezo dveh različnih zgodovinskih gledišč, slovenske in italijanske, kar mu vsekakor omogoča bolj objektivno in poglobljeno analizo nedavno minulega zgodovinskega dogajanja in procesov na naših tleh. Tovrstne kvalitete vsebuje tudi tu recenzirana knjiga, sicer predelano magistrsko delo, ki ga je avtor obranil na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani leta 2001. Raziskave o nekaterih tu obravnavanih temah je avtor sicer že objavjal, vendar so te sedaj razširjene ter poglobljene.

Delo *Iz nevidnega na plan* se ukvarja z doslej dokaj neznanim delovanjem predvsem nekaterih primorskih liberalnih narodnjakov v emigraciji med drugo svetovno vojno ter nekaterih drugih primorskih družbenopolitičnih delavcev oziroma Primorcev, ki so kot pripadniki italijanske vojske - seveda prisilno mobilizirani - padli v ujetništvo britanske vojske. Vsem je bilo skupno nadvse pogumno bojevanje proti okupatorju ter požrtvovalno delovanje za priključitev Primorske v skupno jugoslovansko državo. Nekaj teh ljudi se je vključilo v britanske tajne službe, prek katerih so nato delovali bodisi na območju tedanje Jugoslavije oziroma Italije ali pa na drugih mednarodnih prizoriščih (London, Kairo, ...). Med temi tajnimi službami je še posebej potrebno izpostaviti britansko Upravo za posebne operacije - Special Operations Executive (SOE) in oddelek za koordinacijo in zvezo - Inter-Services Liaison Department (ISLD) v kateri je bila pritegnjena večina tovrstnih primorskih kadrov.

Že na prvi pogled je potrebno ugotoviti, da je temeljita in kritična uporaba arhivskega gradiva oziroma časopisov in spremne literature, spletnih strani ter avdiovizualnega gradiva o tedanjem dogajanju ena najmočnejših prednosti tega dela. Arhivsko gradivo, ki ga je Bajc uporabljal pri svojem delu, je med drugim zaobjemalo